

Ірина ПАПА

“ПЕРЕУЯВЛЕННЯ” СТАРОКИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
Raffensperger C. Reimagining Europe: Kievan Rus' in the Medieval World. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. London, England, 2012. – 329 p.

Книга Крістіана Раффеншпергера¹ “Переуявлення Європи: Київська Русь у середньовічному світі” завдяки оригінальній назві відразу привертає увагу історика, у якого словосполучення “переуявлення Європи”, викликає асоціації, пов’язані з добре відомими книгами Бенедикта Андерсона², Ларі Вульфа³ та Марії Тодорової⁴. Можна припустити, що К. Раффеншпергер, обираючи таку назву, хотів засвідчити вплив цих дослідників та їх публікацій на наукові погляди, які він виклав у монографії.

Ознайомлюючи читачів з основним змістом студії*, спробуємо проаналізувати особливості методологічного підходу до висвітлення теми та найдискусійніших дослідницьких проблем.

У вступі сформульовано основну мету: спростувати досить поширене, але, на думку К. Раффеншпергера, неслухне сприйняття історії Русі як складової Візантійського світу (Byzantine Commonwealth), відокремленої від решти Європи. Автор прагне презентувати Русь “функціональною частиною” середньовічної Європи (с. 2). Окрім того, у вступі німецький історик детально проаналізував поширені проблеми транслітерації імен князів та топонімів англійською мовою, звичайно присутніх у наукових публікаціях англійською мовою. На його думку, наприклад, використання поняття “середньовічна Русь” (“medieval Rus”) доречніше, ніж поширене “древня Русь” (“ancient Rus”). Основна частина монографії побудована на чотирьох наріжних принципах, в баченні автора визначальних для середньовічної Русі, – “візантійський”, “династичний”, “торговельний” та “релігійний”. Кожному з них у книзі присвячено окремий розділ.

¹ Персональна сторінка К. Раффеншпергера на сайті Віттенберзького університету: <http://www5.wittenberg.edu/academics/hist/facultystaff/raffensperger.html>

² У вступі до книги К. Раффеншпергер використовує термін “уявлені спільноти”, запозичений з однойменної книги Бенедикта Андерсона.

³ Wolff L. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the*

Enlightenment. – Stanford University Press, 1994. – XIV + 419 pp.

⁴ *Todorova M. Imagining the Balkans*. – New York, 1997. – XIV + 257 pp.

* Книга К. Раффеншпергера складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, приміток, бібліографії, подячного слова та індексу. З 329 сторінок основний текст – лише 189 сторінок, решта – довідковий апарат (примітки до розділів, бібліографія та індекс).

Перший розділ “Візантійський ідеал” (“The Byzantine Ideal”) побудований як заперечення тези відомого візантиніста Дмитра Оболенського про домінування “візантійського впливу”. Саме ця ідея є панівною у більшості українських та російських досліджень з історії Київської Русі. Але К. Раффеншпергер намагається вказати альтернативу такому поглядові, протиставляючи йому “концепцію запозичення” (“appropriation”), описану у спільній статті Кетлін Ешлі та Вероніки Пlesh⁵. Цей історичний підхід дає німецькому дослідникові змогу стверджувати, що не лише слов’янські держави запозичували щось із візантійської традиції, а й тогочасний західноєвропейський світ, який бачив у Візантії продовження традицій Риму⁶. У цьому ж розділі зосереджено увагу на декількох сферах, де “візантійські запозичення” найочевидніші – в офіційній титулатурі, грошовій системі, печатках та мистецтві. Так, зображуючи Візантію “вчителькою Європи” (*magistra Europae*), історик спростовує тезу про “візантійське культурне домінування” (с. 46) лише в слов’янському світі та наводить докази активного запозичення візантійських елементів у тогочасній західноєвропейській спільноті. Серед численних прикладів згадано титул *basileus* Вільгельма Завойовника (с. 21), грецькі інскрипції на скандинавських монетах (с. 32), візантійський стиль оздоблення монастиря Монте Касіно з часів лангобардського короля Дезидерія (с. 38) та ін.

Другий і третій розділи відведено особливостям династичної політики у середньовічній Європі та Київській Русі – загальним тенденціям й окремим яскравим випадкам. Під заголовком “Зв’язки, які поєднують” (“The Ties that Bind”) розглянуто деякі аспекти династичної політики: ідею династичного шлюбу, проблему кровної спорідненості, роль жінки в середньовічній сім’ї, особливий статус жінки в династичному шлюбі та ін. Основним аргументом у цьому розділі є твердження, що династичний шлюб – невід’ємна частина тогочасних міжнародних відносин і саме жінки були істотною “складовою” їх системи, хоча це не завжди виступало надто очевидним фактом. Для доведення цієї тези використано дослідження відомих медієвістів Жоржа Дюбі⁷ та Джона Парсонса⁸.

Від успіху династичних шлюбів залежав політичний добробут держави та її культурна орієнтація. Саме тому К. Раффеншпергер акцентував увагу на

⁵ Ashley K. M., Plesh V. The Cultural Processes of Appropriation // *Journal of Medieval and Early Modern Studies*. – 2002. – Т. 32. – Р. 1–15.

⁶ Подібні ідеї висловлював Френсіс Дворнік: *Dvornik F. The Kiev State and Its Relations with Western Europe // Transactions of the Royal Historical Society*. – 1947. – Р. 27–46; *Idem*. Reprinted in *Essays in Medieval History, selected from the Transactions of the Royal Historical Society on the occasion of its centenary / Ed. by R. W. Southern*. – London, 1968; *Idem*. *The Slavs between East and West // Marquette*

University Slavic Institute Papers. – No. 19. – Milwaukee, Wis., 1964. Про “концепцію запозичення” писав також: Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Авторизований переклад з англійської Марії Габлевич, під редакцією Андрія Ясіновського. – Львів, 2001. – XIX+250 с., 5 карт (2 вид.: Львів, 2014).

⁷ *Duby G. Love and Marriage in the Middle Ages*. – University of Chicago Press, 1996. – 242 p.

⁸ *Parsons J. C. Medieval Queenship*. – Palgrave Macmillan, 1997. – 272 p.

кількісній перевазі “західних союзів” (40 шлюбів із 52), укладених між руськими правителями та представниками західноєвропейських династій (с. 71). Домінування західного напрямку у династичній політиці висвітлено в третьому розділі “Руський династичний шлюб” (“Rusian Dynastic Marriage”). На думку автора, саме це переконливо ілюструє інтегрованість Київської держави до системи династичних відносин середньовічної Європи. Це доволі популярна теза, до якої й раніше вдавалися історики, особливо європейські та американські⁹. Для її підтвердження К. Раффеншпергер обрав декілька прикладів (case studies), класифікувавши їх за метою укладення шлюбних зв'язків. До першої групи таких угод віднесено ті, що уклалися для врегулювання конфлікту (Conflict and Resoulution), зокрема з державами-сусідами. Як приклад пригадано шлюб Марії-Добронєги, доньки князя Володимира Святославовича, та Казимира, сина польського короля Мешка II.

Наступною причиною укладення шлюбу могли бути “великі коаліції” (“Grand coalitions”), зокрема, задля організації спільного військового походу чи оборони власних територій. Історик вважає, що два шлюби Євпраксії Всеволодівни – з Генріхом III фон Штаде та імператором Генріхом IV¹⁰ належать до цього виду міждинастичних угод, бо обидва укладено з метою протистояння польським правителям (“руський інтерес”) та папській коаліції (німецька сторона). Але невдале закінчення шлюбів, які й за їхньої чинності не мали очевидних результатів для обох сторін, спричинилося до відновлення активних візантійсько-руських відносин та відходу від “німецького напрямку” зовнішньої політики (с. 83). Дослідник сміливо припустив, що “спекуляція” (“speculation”) також могла бути передумовою укладення династичного шлюбу. Саме її використання приписано Ярославу Мудрому: у такий спосіб київський князь намагався впливати на європейську політичну арену (с. 83). До цієї групи, на думку історика, належать шлюби руських княгинь з членами європейських правлячих династій, які тимчасово перебували у вигнанні чи переховувалися на території Київської держави: Агафія Ярославівна (автор іде за англійською історіографією, ідентифікація князівни залишається дискусійною¹¹) з Едвардом “Вигнанцем”

⁹ Cross S. H. Medieval Russian contacts with the West // *Speculum*. – 1935. – Vol. 10. – No 2. – P. 137–144; Barraclough G. Eastern and Western Europe in the Middle Ages. – London, 1970; Colluci M. The Image of Western Christianity in the Culture of Kievan Rus' // *Proceeding of International Congress Commemorating the Millenium of Cristianity in Rus' Ukraine* / Gen. ed. Omeljan Pritsak and Ihor Ševčenko with the assist. of Miroslav Labunka // *Harvard Ukrainian Studies*. – Cambridge Mass., 1988–1989. – Vol. 11–12. – P. 576–587.

¹⁰ Українські дослідники вважають цей шлюб однією з рідкісних випадковостей у стосунках коронованих осіб того часу:

імператор Генріх в період відчаю та духовної пустоти випадково зустрів Євпраксію в монастирі у Кведлінбурзі, куди приїхав відвідати свою сестру Альдегейду, на той час абатису цього монастиря. Юна вдова зачарувала старшого за неї більш ніж на 20 років імператора. Шлюб не попереджували звичні за таких обставин переговори. Див.: *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 457.

¹¹ Див.: *Войтович Л. В. Кров Рюриковичів у жилах шотландських королів // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Київ, 2007. – Вип. 7. – С. 95; Гаврилишин М.* Київський

(Edward “the Exile” of England), Анастасія Ярославівна з Андрієм Угорським, Єлизавета Ярославівна з Гаральдом Норвезьким.

Наступна група династичних шлюбів характеризується відсутністю певних причин їх укладення (“Unknown”). Як приклад історик аналізує шлюб Анни Ярославівни та французького короля Генріха I, який і досі є об’єктом наукових дискусій через брак джерельної інформації та великої кількості історичних гіпотез і спекуляцій*.

Останньою групою у класифікації є невдалі шлюби (“Failed Dynastic Marriages”). Сюди належать шлюби, що не мали ані сімейного, ні політичного успіху. Найвідомішим прикладом є подружжя Євфимії Володимирівни та угорського правителя Коломана.

Друга частина розділу про династичні шлюби присвячена ролі “жіночої влади” (female power), втіленої у династичній ономастиці. Німецький історик проаналізував нетипові для певних європейських династій імена, що їх “принесли” руські князівни. Серед прикладів, які розглянув К. Раффеншпергер, – історія з Анною Ярославівною та вибором імені для її сина Філіпа I, “угорська ономастична історія” (Hungarian onomastic history) про появу імен Соломон та Давид серед угорських правителів династії Арпадів (с. 98–101), про двох Вальдемарів на данському троні (с. 101–104), двох англосаксонських принцес, народжених у шлюбі Агафії Ярославівни й Едварда “Вигнанця”, названих на честь святих Христини та Маргарити, що нібито шанувалися на Русі (с. 104–106).

У четвертому розділі “Київ як центр європейської торгівлі” (“Kiev as a Centre of European Trade”) автор вдався до відомих та добре досліджених тем: торгового шляху “із варяг у греки” (с. 117–123), особливостей торгівлі між Сходом і Заходом (с. 123–129) й торговельних відносин у балтійському регіоні (с. 129–135). Як і більшість істориків, К. Раффеншпергер акцентував вигідне географічне розташування Русі, її великих міст, функціонування яких на перетині відомих торгових маршрутів забезпечувало сприятливі умови не тільки для розвитку внутрішнього обміну товарів, а й налагодження стійких торговельних зв’язків на загальноєвропейському рівні, що також немало впливало на так званий “міжкультурний обмін”.

Останній розділ присвячено визначальній ролі християнства в історії Київської держави. Для переосмислення історії християнства на Русі німецький дослідник застосував теорію Пітера Брауна про численні “мікрохристиянства” (“micro-christendoms”) на території середньовічної Європи до понтифікату папи Григорія VII (1073–1085) та поглиблення кризи у відносинах між Західною й Східною Церквами за часу хрестових походів (с. 136)¹². Кожне з таких “мікрохристиянств”, на думку П. Брауна, було відображенням досконалого Християнства. Окрім київського “мікрохристиянства”,

слід в біографії англійського принца Едварда Вигнанця // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2013. – Вип. 7. – С. 31–39.

* Як видається, їх усуває щойно публіковане в цьому випуску дослідження петербурзького історика Александра

Мусіна, пояснюючи, зокрема, далеко не випадковий характер французького одруження київської князівни.

¹² Brown P. The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, AD 200–1000. – Oxford, 1996. – XVI, 368 p.

німецький історик паралельно аналізує також скандинавське та болгарське, які, на його думку, найбільше вплинули на релігійні трансформації у Київській державі. Як наголосив К. Раффеншпергер, київське "мікрохристиянство" було одним з європейських "мікрохристиянств" середньовічної Європи перед початком церковних конфліктів між Римом та Константинополем.

У висновках під заголовком "Русь у ширшому світі" ("Rus' in a Wider World") задекларовано досягнення поставленої мети – інтеграції історії Київської держави до ширшого історичного контексту завдяки беззаперечним та чисельним доказам інтегрованості середньовічної Русі до загальноєвропейської спільноти при уникненні штампів та поширених історіографічних схем.

У підсумку варто відзначити появу подібної монографії англійською мовою, автором якої є німецький історик, як свідчення стійкого наукового інтересу західноєвропейських дослідників до історії Київської держави та підтримки цього напряму студій таким відомим науковим центром, як Гарвардський університет.

Книга К. Раффеншпергера пропонує цікавий погляд на історію Київської держави, майстерно поєднуючи наукові погляди дослідників-попередників, власні спостереження та інтерпретації з інструментарієм модерних історичних теорій.

Український Католицький Університет